

ОЦІННІ РЕАКЦІЇ НА ІМЕННИЙ СТИМУЛ В УКРАЇНОМОВНИХ ДІВЧАТ ТА ДІВЧАТ-БІЛІНГВІВ 3–4 РОКІВ

Статья посвящена актуальной для современного языкознания проблеме исследования особенностей детской речи. В статье рассматривается свободный ассоциативный эксперимент как способ выявления оценочных реакций на именные стимулы. В работе предложены некоторые результаты серии свободных ассоциативных экспериментов с детьми 3–5 лет, проведенных автором в Харькове и Львове. Предлагается анализ оценочных реакций на именной стимул украиноязычных девочек и девочек-билингвов младшего дошкольного возраста.

Ключевые слова: детская речь, свободный ассоциативный эксперимент, оценка, білінгви, українськомовні дівчата.

The paper is devoted to the topical problem of contemporary linguistics, specificity of the children's speech researches. The free associative experiment is considered as the way of exposure of estimate reactions to noun-stimuli. The paper presents some results of free association experiments with the children of 3–5, that carried out by the author in Kharkiv and Lviv. The analysis of estimate reactions of Ukrainian speaking girls and bilinguals of junior preschool age, to noun-stimuli is presented.

Key words: Children's speech, free association experiment, estimate, bilinguals, ukrainian speaking girls.

Наукова концептуалізація мовної категорії оцінності здійснена у працях цілого ряду вітчизняних та зарубіжних лінгвістів [1–20].

Оцінність у своєму лінгвістичному вираженні та мовознавчому осмисленні безпосередньо пов'язана із категорією оцінки. Оцінку розуміємо як судження, точку зору про цінність предмета, про відповідність або невідповідність його якості ціннісним критеріям: добре — погано, важливо — неважливо і т. д. [20:21]. Оцінка задається фізичною та психічною природою людини та задає відношення людини до інших людей та предметів [1:5]. Не завжди межі між оцін-

ною та нейтральною лексикою є чіткими. Одне і теж саме слово може мати оцінний компонент у своєму значенні при узгодженні з одними лексичними одиницями і не мати при узгодженні з іншими: *золоті руки — злата каблучка*.

За різними критеріями, базуючись на різних підходах, оцінку можна поділити на такі типи: 1) об'єктивні — суб'єктивні, 2) денотативні — конотативні, 3) колективні — індивідуальні, 4) раціональні — емоційні, 5) позитивні — негативні, 6) абсолютні — порівняльні, 7) соціальні, 8) часові та інші [12].

У сучасному мовознавстві існує думка, що на рівні лексики за способами оціночного використання можна виокремити три класи слів: 1) слова, пряме значення яких нічого не зумовлює у ставленні того, хто говорить, до явища, що він позначає, це слова типу: *будинок, дивитися, синій*; 2) слова, значення яких містять оцінки, однак не вказують до чого саме, до якого предмета або явища належить ця оцінка: *добрий, поганий, жах* та інші; 3) лексичні одиниці, в яких предметне та оціночне значення є жорстко зв'язаними, прикладом чого може слугувати фразеологія [18:19].

Базуючись на емотивному компоненті, науковці виокремлюють парціальний (емотивний компонент відсутній) та інтегративний (емотивний компонент присутній) тип [12]. Парціальна оцінка міститься у таких словах, як *високий, низький, середній, позаду, попереду* і т. д. Інтегративна оцінка міститься у лексемах типу: *добрий, поганий, приємний, краще...* Парціальні оцінки можна розділити на типи залежно від того, який саме оцінний компонент міститься в лексемі: кількісний, просторовий, часовий та інші. Інтегративний тип оцінки представлений цілим рядом оцінних значень [12]. Н. Д. Арутюнова веде мову про дві групи: загальнооцінні та частковооцінні [2:75–81]. До першої належать оцінки: *поганий — добрий*, а також їх синоніми з різними стилістичними і експресивними оцінками. До другої групи — значення, що дають оцінку одному із аспектів об'єкта з певної точки зору. Усі окремооцінні значення авторка поділила на такі категорії: 1) сенсорно-смакові (гедоністичні) оцінки, що є найбільш індивідуальним видом: *смачний, духмяний, голосний* та інші; 2) психологічні оцінки, що в свою чергу були поділені на: а) інтелектуальні (*розумний, точний* і т. д.); б) емоційні (*радісний, бажаний, сумний*); 3) естетичні (*красивий, огидний*); 4) етичні (*добрий, моральний, аморальний*); 5) утилітарні оцінки (*корисний, шкідливий*); 6) нормативні оцінки (*вірний — невірний, стандартний — нестан-*

дартний); 7) теологічні оцінки (*ефективний — неефективний; доцільний — недоцільний*) [2:75–81].

Структура мови є такою, що оцінна складова властива в першу чергу прикметникам та іменникам. Сумнівно, що існує мова, в якій розбіжності, пов'язані з вираженням оцінки, були б представлені у дієслова ширше, ніж у імені. Для прикметників специфічним є те, що в їх структурі об'єднується семантичний та прагматичний компоненти, наявні суб'єктно-оцінні значення та відповідні конотації [8].

Будучи основним складником ціннісних структур свідомості людини, особливим маркером, що вказує на її відношення до світу, оцінка як антропоцентрично орієнтована категорія починає формуватися у ранньому віці.

Мабуть, найпростішим, а тому і найважливішим при вивченні мовної свідомості дітей є розподіл оцінки на позитивну та негативну. Позитивна передбачає наявність у об'єкта як певних позитивних якостей, так і те, що їх більше за негативних. Так, саме негативна оцінка об'єкта вказує не лише на його ваду, але і на те, що наявні позитивні якості є недостатніми для того, щоб їх компенсувати [1:18–20].

Оцінка є важливою складовою мовної свідомості дитини. Дитина не може абстрагуватися від особистого, індивідуального у своєму світосприйнятті. Особистий критерій **подобається — не подобається** визначає і оцінку, що висловлює дитина: *добрий — поганий, красивий — некрасивий* [21].

Через те, що дорослі звертають увагу дитини в першу чергу на загальну оцінку предмета (позитивну чи негативну) та його розмір, у лексиконі дитини з'являються слова на означення загальної позитивної чи негативної оцінки. На ранній стадії виникають і перші визначення — *маленький, великий*, а на другому році життя у мовленні дитини зустрічаються вже випадки використання прикметників у сполученні з іменниками, при цьому прикметники найчастіше використовуються у функції присудка. Багато прикметників з'являються відразу в антонімічних парах, а у віці приблизно двох років з'являються випадки використання прикметників у різних формах, при цьому відносні прикметника з'являються набагато пізніше за якісні [22: 122–132].

Зважаючи на важливість оцінного компонента у мовній свідомості дитини, слід враховувати і те, що, як було встановлено С. Н. Цейтлін при аналізі лексику дитини 1,5–2 років, у його складі привалюють іменники, на другому місці — дієслова, а прикметників дуже мало, адже у первинній картині світу, яку віддзеркалює мовлення дитини,

присутні в першу чергу предмети і дії, що і зумовлює в подальшому формування категорій іменників і дієслів [22:123]. Однак, аналіз показника або рівня стереотипності реакцій, отриманих нами у результаті проведення вільного асоціативного експерименту з україномовними дітьми і дітьми-білінгвами в Харкові та Львові, підтвердив, що не лише іменники та дієслова, а вже і прикметники є частиною ядра внутрішнього лексикону дитини зазначеного віку.

Враховуючи усе вищезазначене, ми дослідили реакцію дітей 3–4 років на найважливішу та представлену найбільшою кількістю одиниць у внутрішньому лексиконі дитини частину мови — іменник. Для аналізу ми обрали реакції дівчат 3–4 років, що були опитані в Харкові та Львові. На запропоновані 32 іменника-стимула (*бабуся, береза, будинок, весна, вода, день, дзвіночок, дитина, друг, загадка, заєць, зима, іграшка, картина, каструля, кішка, книга, кофта, ліс, літера, лялька, м'яч, майстер, мама, машина, ніч, робота, село, справа, тато, товариш, цукерка*) ми отримали 6499 реакцій, з яких 997 прикметників. Об'єктом дослідження пропонованої роботи є реакції-прикметники, що були отримані на стимули-іменники у респондентів зазначеної групи.

Характер зв'язків між стимулом та реакцією можна класифікувати, базуючись на різних ознаках. Серед отриманих в результаті проведеного нами експерименту асоціативних полів, залежно від зв'язків між стимулом (S) та реакцією (R), нами було виокремлено кілька типів асоціацій, критерії для яких розроблені вітчизняними та зарубіжними мовознавцями. Загальною тенденцією в сучасному науковому дискурсі є виділення двох основних класів зв'язків — парадигматичних та синтагматичних, при цьому, однак, принципи класифікації зазвичай визначає дослідник, базуючись на отриманому матеріалі та поставлених цілях. Детальний аналіз класифікацій асоціацій, що були запропоновані різними лінгвістами та психологами на різних етапах розвитку наукового знання, представлено у праці О. О. Залевської. Авторка відокремлює класифікації в основному за двома напрямками: при дослідженні проблеми розвитку значення слова та при специфіці зв'язків між формою та значенням слова та між словами в системі мови [23].

В основу розробленої нами класифікації, з урахування загальної тенденції розподілу на парадигматичні та синтагматичні реакції, була покладена класифікація за формальними відношеннями, розроблена Н. В. Уфімцевою, згідно з чим отримані на стимул-іменник реакції-прикметники були поділені на синтагматичні та дериваційні [24].

Синтагматичні зв'язки представлені надзвичайно широким семантичним полем, що може свідчити про значний рівень десемантизації у цій гендерній та віковій групі.

Дериваційні реакції свідчать про процес засвоєння граматичних норм дитиною, її опанування мовної норми.

Так, зазначені групи можна виокремити наступним чином:

1. **Між S та R синтагматичні зв'язки:** 1. **Бабуся:** біла (1), велика (2), гарна (3), добра (16), добре (3), добренька (2), люба (2), любима (1), розумна (1), синя (1), стара (11), старенька (17), умная (1), хвора (1). 2. **Береза:** біла (6), велика (2), висока (11), зелена (4), полосата (1), полосатая (1), сіра (1), смугаста (3), струнка (1), цікава (1), чорнобіла (1). 3. **Будинок:** білий (2), великий (2), високий (9), гарний (1), дерев'яний (8), жовтий (1), казковий (2), кольоровий (2), ляльковий (1), маленький (4), рідний (1), червоний (2). 4. **Весна:** весела (8), веселая (1), гарна (2), зелена (4), зеленая (3), кольорова (4), красна (13), погана (2), тепла (10). 5. **Вода:** біла (1), блакитна (2), брудна (6), голуба (6), джерельна (1), зелена (1), кольорова (1), мінеральна (1), мокра (4), прозора (9), синя (1), стрімка (1), тепла (6), холодна (7), холодная (1), чиста (2). 6. **День:** великий (1), веселий (2), добрий (2), довгий (7), поганий (1), робочий (1), світлий (2), сонячний (3), хмурий (1), цілий (2). 7. **Дзвіночок:** маленький (9), тоненький (3), кольоровий (2), великий (1), голосний (2), гра (1), дзвінка (2), найкращий (1). 8. **Дитина:** брудний (7), велика (2), велике (1), добра (1), доросла (2), мала (3), маленька (35), чемна (4), чиста (2). 9. **Друг:** найкращий (8), хороший (4), добрий (2), великий (2), кольоровий (1), улюблений (1), щирий (1). 10. **Загадка:** гарна (3), цікава (6), інтересна (1), кольорова (1), интересная (1). 11. **Заєць:** білий (7), вухастий (2), гарний (2), голубий (1), довговухий (2), маленький (4), пушистий (1), сіренький (5), сірий (10). 12. **Зима:** холодна (8), біла (5), білий (2), люта (2), велика (1), цікава (1). 13. **Іграшка:** велика (7), дорога (1), лісна (1), маленька (1), мягкая (2), м'яка (2), м'якенька (1), найкраща (1), улюблена (1), цікава (1). 14. **Картина:** велика (5), гарна (14), гарненька (1), кольорова (1), красива (4), маленька (2), цікава (2), чудова (2). 15. **Каструля:** біла (4), блискуча (1), брудна (1), бруднюча (1), велеченька (1), велика (3), жирнюча (1), красная (1), металева (3), синя (1), сіра (1), стара (1), старенька (1), Тетянкина (1), цікава (1), червона (1), чиста (1). 16. **Кішка:** вусата (1), гарна (2), гладенька (1), добра (1), пухнаста (2), рижа (2), руда (6), сіра (2), смішна (1), чорна (3). 17. **Книга:** цікава (11), маленька (4), велика (2), веселенька (2), порвана (1), товста

(1). 18. **Кофта**: біла (4), біленька (1), велика (2), в'язана (4), гарна (4), добра (1), довга (1), класна (1), кольорова (2), красива (1), красная (1), маленька (2), найгарніша (1), нарядна (8), нарядная (1), нова (3), пухка (3), пухнаста (3), рожева (1), синя (1), тепла (16), теплоюча (2), червона (5), чиста (1), чорна (1). 19. **Ліс**: великий (6), густий (2), зелений (8), лісний (1), маленький (1), рудий (1), страшний (2), темна (1), темний (15), широкий (1). 20. **Літера**: велика (2), маленька (1). 21. **Лялька**: біла (1), велика (10), весела (1), гарна (5), дорога (1), мала (1), маленька (2), м'яка (3), нова (1), причесана (1), синя (1), Таніна (1), чиста (1). 22. **М'яч**: великий (2), веселий (5), гарний (6), гумовий (5), кольоровий (5), круглий (17), різнокольоровий (1), синій (4), цікавий (1), червоний (3), шкільний (1). 23. **Майстер**: добрий (5). 24. **Мама**: добра (5), дорога (1), дорога (2), красива (4), красивая (2), любя (1), любима (1), любимая (2), рідна (1), смачна (1), хороша (1), хорошая (1). 25. **Машина**: вантажна (5), велика (9), гарна (2), зелена (2), красна (1), синя (1), червона (3), швидка (2). 26. **Ніч**: темна (7), гарна (1), синя (1), темнюча (1). 27. **Робота**: тяжка (8), велика (1), гарна (2), добра (2), найкраща (1), цікава (2), чудова (1). 28. **Село**: велике (9), гарне (4), маленьке (4), близьке (1), погане (1), тепле (2). 29. **Справа**: велика (12), важлива (8), добра (5), важка (1), гарна (4), ділова (1). 30. **Тато**: гарний (5), самий сильний (2), сильний (2), хороший (2). 31. **Товариш**: добрий (10), гарний (9), найкращий (4), дорогий (1), милий (1), улюблений (1), чистий (1). 32. **Цукерка**: солодка (50), сладкая (9), смачна (11), гарна (1), коричнева (1), м'ятна (1), синя (1), цікава (1), шоколадна (1).

2) **R є дери́ватом S**: 1. **Бере́за**: березовий (2), березяний (2). 2. **Во́да**: біла (1), блакитна (2), брудна (6), голуба (6), джерельна (1). 3. **Дзвіно́чок**: дзвінка (2).

Як видно, серед отриманих реакцій-прикметників значна кількість містить оцінний компонент, при чому присутні як парціальні (*велика, старенька, хвора, висока, струнка, тепла, холодна, чиста, тепла, тяжка*), так і інтегративні оцінки (*гарна, гарний, поганий, красива, любима*). Серед інтегральних присутні як загальнооцінні (*погана, поганий, найкращий, найгарніша*), так і окремооцінні (*розумна, умная, цікава, веселая, весела, хмурий, красива, нарядна, смачна*). Серед окремооцінних були виявлені:

1) сенсорно-смакові (гедоністичні) оцінки, що є найбільш характерним, індивідуалізованим типом вираження ціннісних орієнтирів у свідомості дитини: *брудна, чиста, тепла, холодна, холодная, хмурий,*

брудний, брудна, бруднюча, солодка, сладкая, смачна та інші; 2) психологічні оцінки, що в свою чергу були поділені на: а) інтелектуальні (*розумна, умная, цікава, інтересний*); б) емоційні (*хмурий, весела, веселий*); 3) естетичні (*красива, чиста, красивая, чистий, струнка, причесаная*); 4) етичні (*чемна, щирий*); 6) нормативні оцінки (*хвора*).

Особливо необхідно відзначити оцінність прикметника *добрий* та його форми. Через полісемічність слова та відсутність контексту, зумовлену правилами проведення нашого експерименту, його можна віднести як до загальнооцінної групи (як антонім до слова *поганий*), так і до окремооцінної (як антонім до слова *злий*). Аналогічна ситуація і з прикметником *гарний*, який може бути віднесений і до загальнооцінної групи (як антонім до слова *поганий*) і до естетичної (як антонім до слів *огидний, некрасивий*).

Важливість особистого критерію **подобається — не подобається** при визначенні оцінки, що висловлює дитина [21], підтверджується і результатами нашого експерименту. Асоціативні поля практична усіх стимулів-іменників мають в своєму складі такі реакції: **бабуся**: гарна (3), добра (16), добре (3); **будинок**: гарний (1), **весна**: гарна (2), погана (2); **день**: добрий (2), поганий (1); **дзвіночок**: найкращий (1); **дитина**: добра (1); **друг**: найкращий (8), хороший (4), добрий (2), улюблений (1); **загадка**: гарна (3); **засць**: гарний (2); **іграшка**: найкраща (1), улюблена (1); гарна (14), гарненька (1), красива (4); **кішка**: гарна (2), добра (1); **кофта**: гарна (4), добра (1); **лялька**: гарна (5); **м'яч**: гарний (6); **майстер**: добрий (5); **мама**: добра (5), красива (4), красивая (2), люба (1), любима (1), любимая (2), рідна (1), хороша (1), хорошая (1); **машина**: гарна (2); **ніч**: гарна (1); **робота**: гарна (2), добра (2), найкраща (1), чудова (1); **село** гарне (4), погане (1); **справа** добра (5), гарна (4); **тато** гарний (5), хороший (2); **товариш**: добрий (10), гарний (9), найкращий (4), дорогий (1), улюблений (1); **цукерка**: гарна (1).

Як бачимо, основним з точки зору особистої оцінки дитини є співвідношення *гарний (добрий) — поганий*.

Реакція *цікавий* та похідні також свідчать про сприйняття дітьми стимулів крізь особисте до них ставлення. Була отримана доволі значна кількість таких реакцій (27), при чому на різні стимули. Ці реакції можуть бути вмотивованими або невмотивованими загальнономовним потенціалом стимулу **береза**: цікава (1); **загадка**: цікава (6); **зима**: цікава (1); **іграшка**: цікава (1); **картина** цікава (2); **каструля** цікава (1); **книга**: цікава (11); **м'яч**: цікавий (1); **робота**: цікава (2); **цукерка**: цікава (1).

Таким чином, серед отриманих нами оцінних реакції були встановлені такі, що належать майже до усіх типів оцінних значень, виділених Н. Д. Арутюновою. В результаті проведення вільного асоціативного експерименту отримано дані, що свідчать про нерелевантність утилітарних та теологічних оцінок для мовної свідомості респондентів. Широкий спектр оцінних реакцій свідчить про певний рівень сформованості категорії оцінки у мовній свідомості дівчаток 3–4 років, що за своїм якісним наповненням наближається до мовної свідомості дорослого.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Арутюнова Н. Д. Аксиология в механизмах жизни и языка / Н. Д. Арутюнова // Проблемы структурной лингвистики. — 1984. — С. 5—23.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. — М.: Наука, 1988. — 341 с.
3. Бельская Е. В. Интенсивность как категория лексикологии (на материале говоров Среднего Приобья): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Е. В. Бельская — Томск, 2001. — 20 с.
4. Бельская Е. В. Мотивологическое описание лексической категории оценочности: к постановке проблемы / Е. В. Бельская // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы: Международная научная конференция, посвященная 200-летию Казанского университета (Казань, 4–6 октября 2004 г.): Труды и материалы. / Под общ. ред. К. Р. Галиуллина. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2004. — С. 46–48.
5. Блинова О. И. Лексико-семантическая категория и свойство слова / О. И. Блинова // Русские говоры Сибири: Семантика. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 1995. — С. 11–21.
6. Блинова О. И. Русская мотивология: Учеб.-метод. пособ. / О. И. Блинова. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 2000. — 48 с.
7. Блинова О. И. Явление мотивации слов: Лексикологический аспект: Учеб. пособ. / О. И. Блинова. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 1984. — 192 с.
8. Босова Л. М. Соотношение семантических и смысловых полей качественных прилагательных: психолингвистический аспект: автореф. дис. на соискание ученой степени доктора філол. наук. : 10.02.19 “Общее языкознание, социолінгвістика, психолінгвістика” / Л. М. Босова. — Барнаул, 1998. — 48 с.
9. Калиткина Г. В. Формы субъективной оценки имён в аспекте теории мотивации (на диалектном материале): автореф. дис. на соискание ученой канд. філол. наук. спец. 10.02.01 “Русский язык”. — Томск, 1990. — 18 с.
10. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філол. наук. : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. А. Космеда. — Харків, 2001. — 32 с.
11. Летюча Л. П. Дериваційна репрезентація категорії оцінки у сучасній російській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. спец. 10.02.02 “Російська мова” / Л. П. Летюча. — К., 2004. — 20 с.

12. Макшанцева Е. А. Специфика оценочного компонента в структуре значения юридического термина: дис. кандидата филол. наук: 10.02.19 / Елена Анатольевна Макшанцева. — Саратов, 2001. — 174 с.
13. Пряхина Н. Н. Становление фразеологической оценки и контекст / Н. Н. Пряхина // Фразеологические единицы и контекст: Сб. науч. тр. — Иркутск, 1990. — С. 79—87.
14. Сафина Р. А. Оценочная полисемия фразеологических единиц (на материале немецкого и русского языков) / Р. А. Сафина // Русская и сопоставительная филология: исследования молодых ученых. — 2004. — С. 120—123.
15. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия — М.: Наука, 1986. — 141 с.
16. Телия В. Н. Типы языковых значений: связанное значение слова в языке / Вероника Николаевна Телия. — М.: Наука, 1981. — 269 с.
17. Шаховский В. И. Экспрессивность и оценка — компоненты денотации / В. И. Шаховский // Образные и экспрессивные средства языка (английского, немецкого, французского): Межвуз. сб. науч. тр. — Ростов н/Д., 1989. — С. 31—38.
18. Эпштейн М. Н. Идеология и язык. Построение модели и осмысление дискурса / М. Н. Эпштейн // Вопросы языкознания. — № 6. — 1991. — С. 19—33.
19. Юрина Е. А. Образность как категория лексикологии: автореф. дис. на соискание ученой канд. филол. наук.: спец. 10.02.01. “Русский язык” / Е. А. Юрина. — Томск, 1994. — 18 с.
20. Ягубова М. А. Лексико-семантическое поле “Оценка” в русской разговорной речи: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук.: спец. 10.02.01. “Русский язык” / М. А. Ягубова. — Саратов, 1992. — 21 с.
21. Мальцева Н. Г. Устный дискурс русских и английских детей в возрасте 5—6 лет: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. “Теория языка” / Н. Г. Мальцева. — Саратов, 2002. — 207 с.
22. Цейтлин С. Н. Язык и ребенок: Лингвистика детской речи: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / С. Н. Цейтлин. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. — 240 с.
23. Залевская А. А. Вопросы организации лексикона человека в лингвистических и психологических исследованиях / Александра Александровна Залевская. — Калинин, 1978. — с. 6.
24. Уфимцева Н. В. Развитие стратегий осознания значения слова в онтогенезе / Н. В. Уфимцева // Психолингвистические исследования в области лексики и фонетики. — Калинин: КГУ, 1983. — С. 115—154.